

Osobowość nauczyciela

Ilona Żeber-Dzikowska¹

*„Dwa czynniki tworzą prawdziwego nauczyciela
– wiedza i etyka”*

W edukacji nauczycielskiej standard kompetencji merytorycznej i dydaktycznej odniesiony do podstawowych obszarów edukacji szkolnej tj. na poziomie przedszkola, szkoły podstawowej, gimnazjum, szkoły średniej itp. jest podstawowym źródłem inspiracji w tworzeniu modelu profesjonalnych kwalifikacji nauczycielskich. Profesjonalizm pedagogiczny ma dwa wymiary: technologiczny (prakseologiczny), którego źródła inspiracji tkwią w potrzebach edukacyjnych środowiska i społeczeństwa oraz osobowościowy (psychologiczny) związany z indywidualnością nauczyciela, objawiający się w specyficznych relacjach podmiotowych z uczniem. W tych dwóch obszarach profesjonalizmu nauczyciela jest pełna równowaga, gdyż rodzice i nauczyciele stosują wobec nich równie wysokie kryteria wymagań, jak i równie surowe miary własnej oceny. Nauczyciel rozwija swe profesjonalne kompetencje w toku studiów i w toku nabywania doświadczeń praktycznych. Profesjonalizm jego wzbogaca się i doskonali szczególnie wówczas kiedy istnieją warunki do ustawicznej konfrontacji własnej samooceny nauczyciela z ocenami uczniów i rodziców. Jest to droga autentycznego rozwoju nauczyciela we wszystkich obszarach jego profesjonalizmu, przeciwdziałając schematyzmowi i rutynie. XXI wiek będzie stuleciem kompetencji – zgodności, pełnomocnictw, uprawnień do działania z zakresu wiadomości, umiejętności, odpowiedzialności. Kompetencje nie polegają na odtwarzaniu wiedzy. Kompetencje są umiejętnościami złożonymi. Odnoszą się one do: uczenia się, myślenia, poszukiwania, doskonalenia się, komunikowania się, współpracy i działania. Można

¹ Ilona Żeber-Dzikowska, dr – Zakład Dydaktyki Biologii i Ochrony Środowiska, Instytut Biologii Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach.

spróbować nakreślić obraz nauczyciela XXI wieku. Wizerunek nauczyciela współczesności determinowany jest jakością przemian kulturowych, ustrojowych i społecznych. W epoce upadania autorytetów, nowej jakości kulturowej, nauczyciel przyszłości to wykonawca pracy nastawiony na zmiany, myślący alternatywnie i innowacyjnie. Ważna jest jego otwartość na przemiany w różnych sferach współczesnego życia, ale ta otwartość powinna być nacechowana odpowiedzialnością. Nauczyciel musi mieć rozeznanie i przejawiać wysoką wrażliwość na możliwe następstwa luksusu i biedy dzielące dzisiejszy świat, na źródła przemocy i agresji w życiu społecznym. Idealny nauczyciel musi być przede wszystkim Osobą, czyli człowiekiem, u którego na szczycie hierarchii wartości znajduje się drugi człowiek. Należy również zaakcentować i podkreślić nauczycielski perfekcjonizm, uczestnictwo w tworzeniu wspólnego dobra, obronę zagrożonych wartości w wymiarze uniwersalnym. Można się odwołać do koncepcji Celestyna Freineta [5], według której nauczyciel to człowiek wielowymiarowy, wyzwalający postawy aktywne, pobudzający do twórczości. Wskazuje się, że współczesny nauczyciel to animator, mediator, kreator przyszłości, moderator sytuacji dydaktycznych, przewodnik samokształcenia, a nawet eurodoradca.

Zawód nauczyciela ma bogatą tradycję moralną, brakuje mu jednak profesjonalnej etyki dostosowanej do wymogów dzisiejszego życia; jednak sama tradycja zmieniającej się rzeczywistości już nie wystarcza, niezbędne jest włączenie elementów etyki zawodowej w proces edukacji polskich nauczycieli, ponieważ wzmocni to kwalifikacje pedagogów, podniesie poziom refleksji etycznej i wrażliwości moralnej, a w konsekwencji przywróci dawną rangę tego zawodu. Standardy etyczne nie nadążają już za postępem. Kodeks etyczny nie jest w stanie zastąpić młodemu nauczycielowi wzorów i autorytetów przełożonych. Może naśladować swego wychowawcę, jeżeli przedstawia on sobą dojrzałą osobowość [2].

W środowisku nauczycielskim, podobnie jak w każdym innym środowisku, występuje dobro i zło, wielkość i nikczemność, lekceważenie obowiązków i bezinteresowne poświęcenie. Wina nauczyciela występuje najczęściej na pograniczu słabości i niedbalstwa, rzadziej lekceważenia i jeszcze rzadziej nikczemności. Zwykle dotyczy to osób mało dojrzałych, bez osobowości, bez poczucia odpowiedzialności. Nic, co ludzkie, nie jest bez błędu. Omawiając jednak ten pesymistyczny aspekt nie można przekreślać etycznego dorobku wielu nauczycieli.

Należy jednak odróżnić opinie na ten temat od krytyki oburzonych „moralistów”, którzy na podstawie pojedynczego przypadku lub tylko plotki potępiają wszystkich nauczycieli.

Nauczyciel należy do ścisłej elity społeczeństwa. Jest przez ludzi bardziej postrzegany niż przedstawiciel innych zawodów [3]. Społeczeństwo powierza nauczycielowi przekazanie wiedzy i w pewnym zakresie wychowanie przyszłego pokolenia, dlatego poszukuje się nauczyciela o takich cechach osobowości, które mogą zagwarantować optymalną sprawność zawodową i właściwy kontakt z uczniem na różnych poziomach edukacyjnych [1].

W 2002 roku w Zakładzie Dydaktyki Biologii i Ochrony Środowiska Instytutu Biologii Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach przygotowano ankietę opracowaną przez autorkę artykułu. Na podstawie analizy ankiety na temat: „Nauczyciel w oczach wychowanków” przeprowadzonej wśród uczniów różnych typów szkół, zróżnicowanych wiekowo, uznano następującą kolejność (według hierarchii) oczekiwanych cech u nauczyciela, odpowiadających pojęciu „idealnego nauczyciela”:

- kompetencja merytoryczna, rzeczowość, szeroki wachlarz intelektu,
- sumienność, odpowiedzialność,
- spokój, opanowanie,
- rozumienie innych, wrażliwość,
- optymizm, poczucie humoru,
- łagodność, cierpliwość, opiekuńczość,
- tolerancja, wyrozumiałość, zdolność do poświęceń,
- bezinteresowność, uczciwość,
- pracowitość, wytrwałość,
- w końcu - godność nauczyciela.

Cechy te są częściowo zależne od rozwoju osobowości nauczyciela. Rozwój ten nie wynika z nabytej wiedzy ani z doświadczenia zdobytego w czasie studiów i pracy pedagogicznej. Nauczyciel, tak jak każdy człowiek, może stać się osobowością tylko po powzięciu w tym kierunku świadomej decyzji. Można go w tym kierunku inspirować i pomóc, lecz rozwój osobowościowy zależy tylko od niego. Osobowość u nauczyciela ma istotną wartość w jego kontaktach z uczniami. Kontakt ten ma często charakter indywidualny i uczeń oczekuje od nauczyciela większego zaangażowania i troski niż od osoby innej specjalności. Zasadnym jest postawienie pytania: co to jest osobowość?

Na ogół uważa się, że człowiek ma osobowość, jeżeli wyróżnia się ponadprzeciętnymi cechami charakteru i osiągnięciami. Jest to prze-

ważnie jednostka wybitna, która odczuwa głęboki sens swego życia artystycznego, naukowego, dydaktycznego, a także filozoficznego, politycznego, ekonomicznego i w innych dziedzinach swego zainteresowania. Wymienia się również osoby o wybitnej osobowości, które rozwijają w sobie takie cechy, które zapewniają uznanie, szczęście i dobrobyt [4]. Nie wszyscy się z tym zgadzają, zwłaszcza nie można tego odnieść do osobowości nauczyciela. Zagadnieniem osobowości zajmuje się wielu naukowców są to: psychologowie i pedagodzy, dydaktycy przedmiotów szczegółowych. Wszyscy jednak mają trudności w określeniu definicji osobowości. Definicja ta zależy głównie od przyjętych założeń teoretycznych. Osobowość to termin psychologiczny definiowany w wieloraki sposób, często zamiennie używany z terminami: psychika, charakter, ogólna charakterystyka człowieka [6].

Osobowością się nie rodzimy, nikt za nas nie może jej ukształtować. Osobowością stajemy się z własnego nadania i z własnego nadania przestajemy być Osobowością. Inni mogą nam pomóc w kształtowaniu osobowości i wspierać w realizacji.

Inspiracją tej teorii jest psychologia, zwłaszcza humanistyczna, behawioralna i społeczna. Teorie osobowości to hipotetyczne twierdzenia na temat struktury i funkcjonowania indywidualnych osobowości. Tych definicji osobowości jest jednak wiele w zależności od teorii (jak np. behawioryzm, humanizm, sytuacjonizm, intrakcjonizm i inne). Według polskiej szkoły, osobowość, niezależnie od definicji, powstaje, kształtuje się w procesie rozwoju, w warunkach życia społecznego. U podstaw rozwijającej się osobowości nie tkwią żadne swoiste wewnętrzne, autonomiczne siły. Osobowość jest związana z działalnością jednostki. Osobowość reguluje stosunki jednostki na najwyższym poziomie z otaczającym światem, a zwłaszcza ze środowiskiem społecznym. W. Szewczuk [6] uważa, że osobowość jest to ta struktura w obrębie życia psychicznego człowieka, która umożliwia świadomy sposób istnienia, kierowanie swoim życiem i regulowanie współżycia z innymi. Strukturę tę tworzą: samoświadomość, światopogląd, plan życiowy, charakter, jako jej substruktury. Struktura to zorganizowany, ukształtowany względnie stały układ, złożony system, ujmowany z perspektywy całości. Według autora struktura osobowości to pewna całość, której poszczególne części składowe pozostają ze sobą we wzajemnej zależności, tak że usunięcie którejkolwiek części będzie równoznaczne z rozpadem całej struktury. W praktyce oznacza to, że osobowości nie bę-

dzie, jeśli zabraknie samoświadomości, światopoglądu, planu życiowego, bądź charakteru.

Człowiek ma świadomość swego istnienia, ma samoświadomość. Samoświadomość kształtuje się w toku zdobywania wiedzy o sobie (początek od 3-4 roku życia). Jeśli umie być samokrytyczny i obiektywnie korygować własną ocenę, jeśli umie kreować siebie w pożądanym kierunku, wtedy ma zaawansowaną samoświadomość [3].

Dzięki aktywności powstaje druga substruktura – plan i program życiowy. Dzieci dopiero w 5-6 roku życia wykorzystują w mowie czas przyszły. Część osób żyje planem krótkoterminowym. Z planem życiowym łączy się program życiowy (realizacja planu) [3].

Charakter (trzecia substruktura), zespół sposobów postępowania człowieka: stosunek do ludzi i do siebie (wola realizowania celów). Silny charakter nie zraża się niepowodzeniami i ułatwia podejmowanie prób osiągnięcia celu, najsilniej w dzieciństwie. Nadopiekuńczy ojciec lub matka usuwa przeszkody, co rodzi bezradność. Światopogląd – bardzo ważny, powstaje samorzutnie, w środowisku rodzinnym, szkole, pod wpływem środków masowego przekazu.

Gdy zabraknie jednej z substruktur, osobowość przestaje istnieć [3].

W. Pomykało [4] rozwinął strukturę osobowości o subkulturę: 1. minimum uspołecznienia i 2. substrukturę wartości i jej hierarchii. Minimum uspołecznienia – to stopień socjalizacji, bezinteresowna życzliwość, świadczenia na rzecz wspólnot (rodziny, lokalnych, narodowych i społeczeństwa globalnego). Wartości określamy „w kategoriach dobra lub zła, piękna lub brzydoty, skuteczności i nieskuteczności, mądrości i głupoty”. Ważne jest to, co stanowi dla człowieka wartość, która znajduje się na szczycie najcenniejszych rzeczy czy zjawisk.

W programie studiów na kierunku nauczycielskim powinno być miejsce na umiejętność uczenia się, jak być osobowością i na kształtowanie tej osobowości obok uczenia się zdobywania wiedzy zintegrowanej, operatywnej, połączonej z poglądem na świat, jak świadomie kierować swym życiem z wkomponowaniem dobra uczniów i całego społeczeństwa.

Poznanie kryteriów osobowości daje możliwość samodiagnozy i planowania dalszego rozwoju oraz poznania szans i zagrożeń współczesnego świata i podjęcia takiej pracy nad sobą, by sprostać wyzwaniom czekającym na osobowość XXI wieku.

Bibliografia:

- [1] Dymek-Balcerek K., *Nauczyciel kompetentny, czyli jaki?* [W:] Sałata E. (red.): *Kompetencje zawodowe nauczycieli, a problemy reformy edukacyjnej*, Wydawnictwo Politechnika Radomska, Radom 2001.
- [2] Jarocka-Piesik J., *Etyka zawodowa nauczycieli szkół wyższych*. [W:] Sałata E. (red.): *Kompetencje zawodowe nauczycieli, a problemy reformy edukacyjnej*, Wydawnictwo Politechnika Radomska, Radom 2001.
- [3] Leszczyński S., *Osobowość lekarza*. Biuletyn Informacyjny Świętokrzyskiej Izby Lekarskiej, „Eskulap Świętokrzyski” nr 9/2003.
- [4] Pomykało W., *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- [5] Ratajek Z., *Profesjonalizm współczesnego nauczyciela, a możliwości zmian jego kształceniu w systemie akademickim*. [W:] Sałata E. (red.): *Kompetencje zawodowe nauczycieli a problemy reformy edukacyjnej*, Wydawnictwo Politechnika Radomska, Radom 2001.
- [6] Szewczuk W., *Podstawy psychologii*, Fundacja Innowacja, Warszawa 2000.